

УДК 343.37

Руслан Волинець,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОСЯГАННЯ НА ФОНДОВИЙ РИНОК ЗА КРИМІНАЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1903 РОКУ

Стаття присвячена аналізу положень Кримінального уложення 1903 року, що застосовувались на українських землях та передбачали відповідальність за посягання на фондовий ринок. Положення цього законодавчого акта включають такі найбільш типові види посягань на фондовий ринок: підроблення державних та іноземних цінних паперів, а також процентних паперів; випуск в обіг, пред'явлення до оплати, передачу, прийняття, зберігання, перевезення, ввезення та збут завідомо підроблених або перероблених державних чи іноземних цінних паперів.

Ключові слова: цінні папери, фондовий ринок, кримінальне право, злочин, покарання.

Постановка проблеми. Аналіз особливостей злочинних посягань на фондовий ринок неможливий без з'ясування конкретного змісту актів кримінального законодавства, що передбачали відповідальність за їх вчинення у різноманітні часи становлення української державності. Одним із таких законодавчих актів є Кримінальне уложення 1903 року (далі – Уложення). Цей законодавчий акт застосовувався на українських землях, які входили не лише до складу Російської імперії, але й тих державних утворень, що існували на теренах України після розпаду Російської імперії впродовж 1917-1920 років (УНР, ЗУНР, Польської республіки – Другої Речі Посполитої) [1, с. 84].

Проте в сучасній літературі аналіз положень Уложення 1903 року, що стосуються посягань на фондовий ринок, здійснюється недостатньо. Окремі з таких положень досліджувались Н. О. Гуторовою, О. О. Дудоровим, О. О. Кашкаровим та інш. вченими. У зв'язку з цим аналіз положень названого законодавчого акта становить мету даної роботи, досягнення якої забезпечується виконанням таких першочергових завдань: а) з'ясувати структуру цього акта, який застосовувався на українських землях у період зростання економіки на початку ХХ століття; б) розкрити ті його положення, що передбачали кримінальну відповідальність за різноманітні види посягань на фондовий ринок; в) визначити специфіку систематизації таких положень та г) розкрити їх конкретний зміст.

Виклад основного матеріалу. У ст. 3 цього Уложення визначалось, що передбачені ним злочинні діяння поділяються на тяжкі злочини, злочини та проступки: 1) “злочинні діяння, за які в законі визначені, як вище покарання, смертна кара, каторга або заслання на поселення, називаються тяжкими злочинами” (ч. 1); 2) “злочинні діяння, за які в законі визначені, як вище покарання, ув'язнення у виправний будинок, фортецю або тюрму, називаються злочинами” (ч. 2); 3) “злочинні діяння, за які в законі визначені, як вище покарання, арешт або грошова пеня, називаються проступками” (ч. 3) [2, с. 11].

Низка економічних реформ, проведених на початку ХХ століття, зумовила потребу захисту інтересів учасників фондового ринку “кримінально-правовими засобами”. Такі реформи, приміром, створили передумови для появи на фондовому ринку боргових зобов'язань місцевих органів влади. Їх поява була викликана гострою нестачею коштів для розвитку місцевих господарств. Міські земські управи з дозволу уряду могли робити позики, забезпечені у формі папера на пред'явника, власники яких одержували визначений щорічний дохід, поки капітальний борг не буде їм відшкодований за тиражем. У 1902 році був затверджений Статут про векселі, який захищав інтереси сумлінного векселедержателя. Згідно зі ст. 24 Статуту про векселі, векселедержателю належать усі права, що випливають із векселя, незалежно від права по ньому попередника, якщо він не знав, що вексель вибув із володіння останнього всупереч його волі [3, с. 18].

В Уложенні 1903 року містилась глава ХХ “Про підроблення монети, цінних паперів та знаків” (ст. 427-436). Види злочинів, передбачених цією главою, можна систематизувати таким чином:

1) підроблення державних кредитних білетів, російських державних процентних паперів, купонів або талонів від них, білетів державної кредитної установи або інших цінних державних паперів (ст. 427). Важливо відзначити, що у цій статті Уложення 1903 року були передбачені такі кваліфікуючі обставини, що характеризували вчинене діяння, як: “підроблення ... способом, який не представляв небезпеки значного розмноження підробленого” (ч.ч. 2, 4) (таке підроблення стосувалось російських чи іноземних білетів і паперів, їх “елементів”); вчинення підроблення іноземних державних кредитних білетів, іноземних державних процентних паперів, купонів або талонів від них, білетів державної кредитної установи або інших цінних державних паперів (ч. 3); у цій статті передбачався окремий припис, що замах на цей злочин є кримінально-караним;

2) підроблення російського або іноземного білету громадських чи приватних кредитних установ або акцій чи облігацій спілок чи товариств, уповноважених встановленим порядком на випуск білетів, акцій, облігацій, або підроблення іншого дозволеного до обігу процентного чи цінного паперу, купону чи талону від нього (ст. 428); у цій статті міститься припис, що замах на цей злочин є кримінально-караним;

3) у ст. 429 визначались окремі способи підроблення як самостійні види злочинів, зокрема: а) "перероблення" вказаних білетів чи паперів, купонів або талонів шляхом надання їм вишого номіналу; б) видалення з таких білетів чи паперів, купонів або талонів знаків оплати або іншого погашення;

4) випуск в обіг, пред'явлення до оплати, передача, прийняття, зберігання, перевезення, впуск із-за кордону для зазначеного випуску чи пред'явлення до оплати завідомо підроблених або перероблених білетів чи паперів, купонів або талонів (ч. 1 ст. 430);

5) збут завідомо підроблених або перероблених білетів чи паперів, купонів або талонів (ч. 2 ст. 430);

6) окремо в ст. 431 визначалась караність готування до зазначених вище злочинів, а також визначалась "участь у спільноті, що утворилась для підроблення" [2, с. 138-141].

Зазначені злочини безпосередньо посягали на елементи фондового ринку. Окремі статті Уложення передбачали злочини та проступки, що вчинялись посадовими особами учасників фондового ринку шляхом використання наданих їм повноважень. Так, у ст. 578 глави XXXI "Про неоголошення про знахідку, привласнення чужого майна та зловживання довірою" передбачалось покарання для службовця або особи, яка перебуває на службі, за вчинення ними у складі заснованих з дозволу уряду кредитних установ, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах використання свого службового становища завідомо на шкоду ввірених по службі піклуванню його майну або майновому інтересу, якщо цим зловживанням була реально заподіяна шкода (ч. 1). У ч. 2 ст. 578 визначалось таке зловживання, яке "за значністю шкоди" заподіяло "важливу шкоду скарбниці" або розлад чи занепад справ кредитної установи, розорення багатьох осіб. У ч. 3 цієї статті Уложення передбачалось покарання для зазначених вище осіб, які вчинили привласнення майна, що перебувало в них по службі, а також викрадення майна, що перебувало по службі під їхнім наглядом (у цьому разі кримінально караним визнавався також замах на даний злочин). У ч. 1 ст. 579 цієї ж глави передбачалось покарання для особи, яка завідувала або розпоряджалась справами у заснованих з дозволу уряду кредитних установ, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах та вчиняла: 1) оборнення майна таких установ, товариств або спілок на операції, не дозволені їм статутом; 2) оборнення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства, всупереч їх призначен-

ню. Відповідальність за ч. 1 цієї статті наставала незалежно від того, чи були вчинені такі діяння для виконання постанов згаданих установ, товариств і спілок або ні. У ч. 2 цієї статті передбачалось покарання за те, що будь-яке із зазначених у ч. 1 діянь потягло призупинення платежів або оголошення установ, товариств і спілок неспроможними. У ч. 3 ст. 579 передбачалось, що покаранню підлягає також особа, яка вчинила оборнення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства, не лише всупереч їх призначенню, але і взагалі не на потреби підприємства. У ч. 1 ст. 580 передбачалось покарання засновнику акціонерного товариства або особі, яка завідувала або розпоряджалась справами у заснованих з дозволу уряду кредитних установах, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах та вчиняла: 1) повідомлення уряду (у разі звернення до нього з проханням надати дозвіл на відкриття акціонерного товариства) завідомо неправдивих відомостей про заснування підприємства, що могло спричинити шкоду акціонерам; 2) розміщення в публікації, звіті, балансі або торговій книзі завідомо неправдивих відомостей про стан справ або звітів установи, товариства чи спілки; 3) надання завідомо неправдивого розрахунку з обчислення або видачі дивідендів; 4) випуск облігацій або закладних листів, не забезпечених згідно зі статутом або передбаченими для нього правилами, або білетів про внесок без прийняття відповідного внеску; 5) випуск облігацій або інших цінних паперів у сумі, що перевищує названий дозвіл. Відповідальність за ч. 1 цієї статті наставала незалежно від того, чи були вчинені такі діяння для виконання постанов згаданих установ, товариств і спілок або ні. У ч. 2 ст. 580 передбачалось покарання службовців земських, міських або інших установ, які розпоряджались випуском облігацій або інших цінних паперів та вчиняли: 1) випуск облігацій або закладних листів, не забезпечених згідно зі статутом або передбаченими для нього правилами, або білетів про внесок без прийняття відповідного внеску; 2) випуск облігацій або інших цінних паперів у сумі, що перевищує названий дозвіл [2, с. 182-186].

В інших главах Уложення 1903 року визначались окремі види проступків, що посягали на фондовий ринок або його окремі елементи. Зокрема, у ст. 330 глави XVI "Про порушення постанов про нагляд за промислами та торгівлею" передбачалось покарання для особи, яка завідувала або розпоряджалась справами у заснованих з дозволу уряду кредитних установах, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах та вчиняла операції, не дозволені для таких установ, спілок або товариств [2, с. 116].

Враховуючи наведені положення Уложення 1903 року, слід зробити такі висновки, що стосуються особи, яка вчиняла діяння, окремих різновидів (груп) таких діянь та спрямованості заподіяної такими діяннями шкоди, а саме:

1) вчиняти зазначені діяння могли: а) будь-які особи, незалежно від того, чи вважались

вони учасниками фондового ринку або ні (прикладом є наведені вище різновиди підроблення паперів, що використовувались на фондовому ринку його учасниками); б) особи, які мають певні повноваження на фондовому ринку та використовують їх під час вчинення діяння (наприклад, скоєння злочину, передбаченого ч. 1 ст. 579, особою, що завідувала або розпоряджалась справами у заснованих з дозволу уряду кредитних установах, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах; у ст. 578 такими особами визначається службовець та особа, яка перебуває на службі, та ін.);

2) передбачені названим законодавчим актом діяння поділяються на: а) різноманітні форми *підроблення* документів і паперів, пов'язаних із фондовим ринком (наприклад, білетів, акцій, облігацій, іншого дозволеного до обігу процентного чи цінного паперу, купону чи талону від нього, що передбачені у ст. 428 Уложення); б) випуск певних паперів чи документів в обіг на фондовому ринку; в) різноманітні "форми" *використання* таких документів і паперів (приміром, ч. 1 ст. 430 такими "формами" є пред'явлення та прийняття до оплати завідомо підроблених або перероблених білетів чи паперів, купонів або талонів); г) дії з такими документами чи паперами, пов'язані з їх передачею, прийняттям, зберіганням, перевезенням, випуском із-за кордону та збутом; г) *використання* службового становища завідомо на шкоду ввірених по службі піклуванню його майну або майновому інтересу (ст. 578); д) *привласнення* та *викрадення* майна кредитних установ, спілок взаємного страхування, пайових товариств або акціонерних товариств (ст. 578); е) *обернення* майна таких установ, товариств або спілок на операції, не дозволені їх статутом, обернення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства, всупереч їх призначенню, а також обернення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства, не лише всупереч їх призначенню, але й взагалі не на потреби підприємства (ст. 579); є) *повідомлення* завідомо неправдивих відомостей та видача документів, які містять завідомо неправдиві відомості (ст. 580);

3) за спрямованістю заподіяння шкоди передбачені цим законодавчим актом діяння можна поділити на такі, що призводили до: а) порушення фінансової діяльності держави та фінансової діяльності уповноважених нею органів; б) "потрапляння" підроблених і незаконно випущених документів і паперів в оборот на фондовому ринку; в) заподіяння шкоди майну або майновому інтересу кредитних установ, спілок взаємного страхування, пайових товариств або акціонерних товариств; г) заподіяння шкоди скарбниці; г) призупинення платежів або оголошення установ, товариств і спілок неспроможними; д) позбавлення підприємства капіталів, отриманих ним від уряду на потреби, або капіталів, які мають бути отримані у майбутньому, тобто "складників" комерційної діяльності названих учасників фондового ринку, що зазнають шкоди за відсутності реально заподіяної матеріальної шкоди; е) необізнаності

держави в особі уповноважених нею органів у поведінці певних учасників фінансової діяльності (у разі неповідомлення одним із них про певні події).

Висновки.

Порівняння положень зазначених законодавчих актів, які стосувались вчинених на фондовому ринку діянь, дозволяє сформулювати низку таких висновків.

1. Уложення 1903 року передбачало поділ злочинних діянь на тяжкі злочини, злочини та проступки. На відміну від Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, для Уложення 1903 року характерна більша конкретизація ознак злочинних діянь, що посягали на "роботу" фондового ринку, його учасників, а також окремих видів таких діянь. Порівняння положень цих законодавчих актів дозволяє дійти висновку, що частина злочинів і проступків, що посягали на "роботу" фондового ринку, його учасників, не увійшли у зміст Уложення 1903 року. Це стосується насамперед різних проявів порушення поведінки на фондовому ринку. Так, у зміст Уложення 1903 року не включене злочинне діяння, що пов'язувалося з відмовою особи від "донесення" (повідомлення) про підроблення іншою особою білетів державних кредитних установ, а також про їх випуск. Крім цього, до змісту цього акта не увійшли також злочинні діяння, пов'язані з порушенням статутів про біржу, злочинні діяння, що вчинялись біржовими маклерами.

2. В обох названих законодавчих актах містились положення, в яких передбачалось покарання за різноманітні форми підроблення документів і паперів, які використовуються на фондовому ринку. Такі діяння в цих актах визнавались злочинами певних видів, а не проступками. Очевидно, у зв'язку з тим, що заподіювали істотну шкоду самому фінансовому обороту, в якому беруть участь у тому числі учасники фондового ринку, і це прямо вказує на реальні втрати (або реальну небезпеку їх настання) для держави як обов'язкового учасника такого ринку. Проступками, що вчинялись на фондовому ринку (посягали на порядок його "роботи"), вважались діяння, які полягали у порушенні встановлених правил торгівлі (або взагалі поведінки) на такому ринку, а також не заподіювали матеріальну шкоду його учасникам (йдеться насамперед про шкоду їхньому майну, майновим інтересам та комерційній діяльності).

3. В Уложенні 1903 року з'явилися нові злочини, що посягали на "роботу" фондового ринку та його окремих учасників. Зумовлювалось це розвитком фінансової системи держави того часу взагалі та фондового ринку зокрема. Наприклад, передбачення у ч. 1 ст. 579 покарання для особи, яка завідувала або розпоряджалась справами у заснованих з дозволу уряду кредитних установах, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах та вчиняла: 1) обернення майна таких установ, товариств або спілок на

операції, не дозволені їх статутом; 2) оборення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства, всупереч їх призначенню.

4. В Уложенні 1845 року була відсутня така “форма” діяння, як використання завідомо підроблених документів або паперів, що використовуються на фондовому ринку. В Уложенні 1903 року така “форма” з’явилась і була “представлена”, зокрема, як: пред’явлення та прийняття до оплати завідомо підроблених або перероблених білетів чи паперів, купонів або талонів (ч. 1 ст. 430).

5. Неоднаковість змісту положень названих законодавчих актів, відмінність закріплених ними ознак діянь, які вчиняються на фондовому ринку, можна пояснити так. Поняття фондового ринку “представляє” комерційну діяльність різних його учасників. Діяльність таких учасників у будь-якому разі пов’язується з грошовими коштами, їх обігом та “утворенням” доходу для таких учасників фондового ринку. Рівень розвитку фондового ринку на українських землях не був однаковим упродовж XIX–XX ст., коли діяли зазначені законодавчі акти. На момент набрання чинності Уложенням 1845 року стан такого фондового ринку в

Російській імперії можна охарактеризувати як “зародковий”, тому й передбачені названим Уложенням 1845 року діяння визначались казуїстичним способом, залежали від конкретних, найбільш типових ситуацій в економіці країни, на фондовому ринку, які розумів законодавець і яким, можливо, він намагався запобігти.

Список використаних джерел:

1. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія / За заг. ред. М. В. Костицького. – К.: Атіка, 2005. – 124 с.
2. Новое Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – С приложением Предметного Алфавитного Указателя. – С.-Петербург: Издание Каменноостровского Юридического Книжного Магазина В.П. Анисимова, 1903. – 252 с.
3. Кашкаров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Кашкаров Олександрович; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006. – 219 с.

Статья посвящена анализу положений Уголовного уложения 1903 года, которые применялись на украинских землях и предусматривали ответственность за посяательства на фондовый рынок. Положения этого законодательного акта включают следующие наиболее типичные виды посятельств: подделка государственных и иностранных ценных бумаг, а также процентных бумаг; выпуск в оборот, предъявление к оплате, передача, принятие, хранение, перевозку, ввоз и сбыт заведомо поддельных или переделанных государственных или иностранных ценных бумаг.

Ключевые слова: ценные бумаги, фондовый рынок, уголовное право, преступление, наказание.

The article is devoted to the analysis of the provisions of the Code of Criminal of 1903, which were applied on the Ukrainian lands and provided for liability for encroachments on the stock market. The system of provisions of this act includes the following types of these encroachments falsification of state and foreign securities, as well as interest-bearing securities; release into circulation, presentation for payment, transfer, acceptance, storage, transportation, import and sale of deliberately counterfeit or altered state or foreign securities.

Key words: securities, stock market, criminal law, crime, punishment.

